

Kunstværket som kontraværdi – Asger Jorns kritik af Marx' økonomistiske værditænkning i Kapitalen

AF JØRN ERSLEV ANDERSEN

SLAGMARK #77
SIDER: 123-132

... jeg går tilbage til den første Internationales sammensætning og påstår, at ingen af dens tre grundprincipper i dag kan undværes: Anarkismen eller princippet for udviklingen af den personlige frihed, syndikalismen eller udviklingen af kloge, sociale organisationer, og socialismen eller erkendelsen af alle sociale fænomeners sammenhæng.

Asger Jorn, *Værdi og økonomi*

Ledigang er roden til al kunst.

Asger Jorn, *Værdi og økonomi*

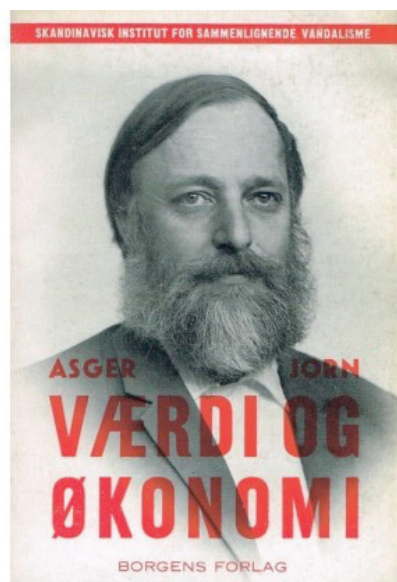
Asger Jorns mange og emnemæssigt meget forskellige skrifter – der spænder lige fra erklæringer, lejlighedstekster, udstillingstekster, manifeste og kronikker til kunstbøger, komplekse artikler og vanskeligt tilgængelige teoretiske traktater i bogform – har gerne et umiskendeligt præg af kapitalisme- og kunstkritik over sig. De er samtidig et forsvar for det enestående eller unikkes sociale og menneskelige værdi og samfundskritiske funktion. Det unikke er Jorns betegnelse for det, der stikker ud og gør en forskel i kritikken af det bestående, ikke kun i kunsten, men også sam-

fundsmæssigt, kulturelt, socialt og videnskabeligt. Det er lige så meget en handling som en egenskab. Betegnelsen 'det unikke' vedrører på ingen måde klassisk geni-æstetik, ophøjet kunstfetichisme, det selvafrænsede værk eller den isolerede og utilgængelige kunstner. Det unikke opfatter Jorn tværtimod som et slags moment i eller katalysator for en ubrudt forandringsproces fra kuet passivitet til fri aktivitet og forstået som en handling, en idé, et kunstnerisk udtryk, en kunstnerisk, social eller politisk situation. Han forklarer i en lille, foranstillet tekst i *Værdi og økonomi* fra 1962, at han som ung fik grundimpulserne bag denne tankegang fra:

[...] den danske syndikalist og arbejderfører Christian Christensen, der i min ungdom, da han boede i Sejs ved Silkeborg, var som en far for mig og lærte mig, hvad økonomi, økonomisk kritik og organisation er. (Jorn, 1962b, s. 6)

Skrifterne er procesbetonede og kreativt modsætningsfyldte, akkurat som hans kunst er det. Jorn er alment kendt som kunstner, men hans forfattervirksomhed og omfattende virksomhed som arkivar, teoretiker, politisk aktivist og filosofisk tænker er en integreret og vigtig del af hans kunst og kunstneriske virke. Han forener fra start til slut og overalt i sine teoretiske, praktiske og kunstneriske virkemåder, en højtgearet kvalitetssans for det enestående eller unikke med en dybtfølt, kompromisløs og idiosynkratisk foragt for autoritative regler og vane-tænkning. Floromvundne vendinger, udglattende bortforklaringer og kolde beregninger var ham fremmede, sådan noget findes simpelthen ikke i hans samfunds- og kunstpolitiske praksis og ytringer. Et hurtigt og godt indtryk heraf gives af det lille udvalg af taler og lejlighedstekster, som frit kan tilgås på Museum Jorns hjemmeside. Mere udfoldet manifesteres det i *Guldhorn og lykkehjul* fra 1953, i *Pour la forme* fra 1958 (dansk oversættelse *Om formen. Udkast til kunstarternes metodik* 2011) og i den imponerende store mængde af artikler fra hans hånd udgivet på dansk, fransk, engelsk og tysk, hvoraf tre om henholdsvis patafysik, triolektik og strukturalisme er samlet i et appendiks i min bog *At sætte i situation. Asger Jorns triolektik & situlogi* fra 2017. Heri præsenteres for første gang i den danske Jornreception hans egensindige skrive- og tænkemåder i 1960'erne med fokus på den første og den sidste af hans fem selvudgivne og lige så sagnomspundne som forkætrede meddelelser i bogform fra Skandinavisk Institut for Sammenlignende Vandalisme (SISV).

De to første bøger i denne serie er *Naturens orden* og *Værdi og økonomi*. De udkom begge i 1962 og er tilrettelagt som en sammenhængende samfunds- og kunstkritik. *Værdi og økonomi* (Jorn, 1962b) har på forsiden et berømt fotografi af forfatteren selv, hvor han er iscenesat som en anden fuldskægget Karl Marx og i samme klassiske og tænksomt vidtskuende portrætpositur, som netop Marx lod sig forevige i.

Også bogens undertitel refererer til Marx: ”Kritik af den økonomiske politik og udbygningen af det enestående”. Den indledes med Jorns danske oversættelse af en af sine mange franske tekster, en kritisk diskussion af Marx’ værdianalyse i starten af *Kapitalen*, udgivet i hæfteform i *Critique de la politique économique* (Kritik af den økonomiske politik), der tillige indeholder artiklen ”La Lutte finale” (Den sidste Kamp) (Jorn, 2001). Teksterne blev skrevet og trykt i Bruxelles i samme hæfte, som blev officielt udgivet i Paris i maj 1960 som nummer to i en serie af ”Meddelelser til Internationale Situationister”. På hæftets bagside kundgøres, at ikke ”alle kan læse *Internationale Situationniste*, en vigtig bulletin redigeret af gruppen af Internationale Situationister”, hvilket ledsages af et foto af faldskærmstroppe, der beslaglæg-

ger hæftet ved den belgiske grænse. Dette var en dengang udbredt situationistisk tekst- og billedemarkation, en bevidst 'antiæstetisk' undsigelse af udbytninger og misbrug af kunst i billedsamfundet og den dermed forbundne udbytning af det enestående.

Artiklen "Critique de la politique économique" er tilegnet førnævnte Chr. Christensen, der døde den 10. juni samme år, og bringes altså, inklusive den franske teksts forord om Chr. Christensen, på dansk i starten af *Værdi og økonomi* som bogens politisk-teoretiske indledning. Den former sig som en særdeles kritisk diskussion af Marx' værdianalyse, men slutter alligevel med stærkt at betone, at Marx' videnskabelige indsats som kapitalismekritiker og tænker i bund og grund er uvurderlig, samt at *Kapitalen* udmærker sig ved at være et stykke poetisk litteratur, der er mange gange mere værd at læse end flertallet af samtidens romaner. Denne uforbeholdne hyldest af Marx' videnskabelighed kommer altså efter adskillige siders hård kritik af vareanalysens værdibegreb. Mulige grunde hertil vender jeg senere tilbage til.

Kritikken kan læses og forstås på to måder, enten marxologisk eller situationistisk. Den første vil falde negativt ud på grund af den specielle udlægning af vareanalysen, som Jorns kritik bygger på. Den anden vil falde mere positivt ud på grund af hans situationistisk inspirerede analyser og perspektiver. Han bringer først et afsnit med citater fra *Kapitalen*, der efterfølges af en kort liste over kritikens hovedpunkter.

Citaterne vedrører to grundantagelser i Marx' værdianalyse.

For det første vedrørende produktionens betingelser, hvor Marx sammenligner produktion og reproduktion ved at pointere, at forstået "ikke i sin isolerede fremtræden, men i løbet af sin ustandselige fornyelse, er alle sociale produktionsprocesser (...) samtidig reproduktionsprocesser". Dette afviser Jorn blankt som noget vrøvl med henvisning til sin kritik af binær tænkning i *Naturens orden* (Jorn, 1962a).

For det andet vedrører citaterne vareanalysen og dens metode. Her er den største anfægtelse for Jorn Marx' bemærkning om, at han ikke går "ud fra mennesket, men fra den økonomisk givne sociale periode".

Herefter lister han hovedpunkterne i sin kritik med disse fire statements:

Produktion og reproduktion er som fremskridt og udvikling komplementære tankegange. Det samme gælder deres betingelse

Hverken vareværdien eller arbejdet kan omfatte det elementære sociale værdibegreb, som må gå ud fra mennesket som værdikilde

Råmaterialet kan ikke, som kapitalister og socialister påstår, være konstant eller gratis kapital. Råmaterialet er i en fortsat reduktiv proces

Brugsværdien er brugsgenstandens modsætning og negation, da kvalitet er det modsatte af værdi

I det første punkt afvises Marx' udsagn (i Jorns udlægning) om, at fremskridt skulle være betinget udelukkende af udvikling, samt at produktion og reproduktion kan ligestilles, i begge tilfælde med indforstået henvisning til kritikken af Bohrs komplementaritetsteori og den hegel-marxistiske dialektik i *Naturens orden*, hvor Jorn udskifter sådanne binære strukturer med sin selvopfundne triolektik, der ifølge ham selv har påvist, at

ethvert alternativ er opstillet på en sådan måde, at man ud af dets elementer altid kan kombinere to andre [det vil sige i opstillingen af en komplementær modsætning i relation til en tredjeinstans], så man i enhver situation og til enhver tid har tre [komplementære] alternativer eller modsætninger at vælge i mellem (Jorn 1964, cit. Erslev Andersen 2017a, s. 55)

I punkterne 2-4 gør han op med to grundforhold.

For det første, at Marx efter hans opfattelse ser bort fra mennesket som det eneste gyldige grundlag for eller kilde til ethvert værdibegreb.

For det andet, at man efter hans opfattelse ikke kan forstå råmateriale som en konstant værdi, da råmateriale altid svinder i produktion, samt at man ikke kan ligestille brugsgenstandens kvalitet med et begreb om brugsværdi, da kvalitet ikke kan være synonym med værdi. Han afviser her Marx' forestilling om værdi som noget, der primært angår genstandens ikke-valoriserbare kvaliteter og derfor ikke omfatter dens genuine og unikke kvalitative særtræk.

For en marxolog med styr på Marx' skrifter, begreber og tankegange lider Jorns kritik af ikke at acceptere grundlæggende begreber i vareanalysen på baggrund af hans relativt frie fortolkning af den. Jorn diskuterer således begreberne om brugs- og bytteværdi uafhængigt af hinanden og uden at acceptere deres fælles

grundlag i varens egenskab og funktion i den kapitalistiske produktionsmåde og den politiske økonomi.

Marx' hovedpointer er kort fortalt, at varer, og dermed vareformen, er bestemt af en dobbeltkarakter: "de er brugsgenstande og samtidig bærere af værdi. De fremtræder derfor kun som varer eller besidder kun vareform, hvis de besidder dobbeltform: naturalform og værdiform" (Marx, 1970, s. 143). Marx forklarer videre, at "modsat varelegemets grove håndgribelige realitet indgår der ikke ét atom naturstof som bestanddel af værdien" og at "når vi erindrer (...), at varerne kun besidder værdirealitet for så vidt de er udtryk for samme samfundsmæssige enhed, menneskeligt arbejde, at deres værdirealitet altså er rent samfundsmæssig, så giver det også sig selv, at den kun kan komme til udtryk i den sociale relation mellem varer" (Marx, 1970, s. 143). I forlængelse heraf drejer det sig om, forklarer Marx endvidere, at fremanalysere tilblivelsen af varernes fælles værdiform, som er pengeformen, det vil sige "at følge udviklingen fra det værdiudtryk, som ligger i varernes værdiforhold, fra dets simpleste og uanseligste skikkelse til den blændende pengeform. Derved forsvinder tillige pengenes gåde" (Marx, 1970, s. 143).

Marx skelner således mellem *brugsværdi* og *bytteværdi*, altså mellem en tings anvendelighed i relation til dens kvalitative egenskaber og den mængde varer eller penge, den kan byttes med. Sidstnævnte er baseret på den mængde arbejde, der er nedlagt i den ifølge Marx' arbejdsværdilære, ikke i form af det faktiske *konkrete arbejde*, men i form af den tid, der er gået med fremstillingen af tingen, det vil sige det *abstrakte arbejde*. Den konkrete brugsgenstand er derfor en kilde til produktion af værdi, der er underlagt det *almene værdibegreb*. Det muliggør, at forskellige varer kan gøres markedsværdimæssigt sammenlignelige og er relateret til den produktion af *merværdi*, som det er den kapitalistiske vareproduktions højeste formål at tilvejebringe i form af udbytning af arbejderne til gavn for kapitalejerne.

Jorn afviser blankt disse antagelser og argumenter i Marx' vare- og værdianalyse. Han er af den opfattelse, at den hviler på et problematisk inhumant (økonomistisk, objektiverende) grundlag og at kvaliteter ved brugsgenstanden ikke kan begrebsliggøres som brugsværdi eller anden tilsvarende abstrakt værdibestemmelse, såsom bytteværdi og merværdi. Han formulerer hermed to grundantagelser, som genfindes mange andre steder i hans situationistiske tekster fra 1960erne, nemlig dette, at mennesket eller menneskeeksistensen – han benytter begge betegnelser – må være alttings værdikilde, samt at kvalitet er noget unikt, som hverken kan værdisættes eller gøres til genstand for udbytning.

Disse synspunkter stammer fra hans situologi, hvis grundformel er hvad han, med en i situationistiske kredse berømt formulering, kalder ”det unikkes transformative morfologi” (Jorn, 1960; jf. Erslev Andersen, 2017a, s. 22f.). Situologiens analytik sammenfatter han i førnævnte triolektiske tænkning og model, der er rettet mod enhver form for binær tænkning i dialektik, komplementaritetsteori og andre opstillinger af, hvad han kalder forsimplende eller direkte misvisende modsætningsrelationer. Man genfinder dette formuleret på en direkte og usminket måde i hans kritik af strukturalismen i artiklen ”Strukturalisme og fortielse” fra 1967 i et temanummer om strukturalisme af tidsskriftet *Kriterium* (artiklen er genoptrykt i Erslev Andersen, 2017a, s. 136-140). Heri kritiserer han strukturalismen for fuldstændigt at udradere ”menneskeeksistensen” i kraft af dens anvendelse af almengørende abstraktion, objektive strukturelle skematiseringer og opstillinger af rentegnede strukturelle modsætningsrelationer (fx kultur vs. natur).

Det er denne udradering, han også finder i Marx’ kritik af den politiske økonomi og det binært konciperede værdibegreb. Til understøttelse heraf, og for at kunne påberåbe sig retten til at gå i rette med Marx, henviser han med tillempler dels til, at den marxisme, som han her kritiserer, er den samme slags marxisme, som Marx selv undsignede, dels til Marx’ provisoriske statutter for Første Internationale fra oktober 1864. Om sidstnævnte skriver Jorn følgende, idet vi erindrer om, at ”konservatisme” for Jorn ikke er ensbetydende med politisk konservatisme, men her betyder reaktivering af kommunistiske tankegange fra kommunismens første manifestationer, det vil sige fra før den blev realiseret diktatorisk og fejlagtigt. Jorn skriver:

Min fremskridtsidé er [...] baseret på en yderliggørende, revolutionær konservatisme, idet jeg går tilbage til den første Internationales sammensætning og påstår, at ingen af dens tre grundprincipper i dag kan undværes: Anarkismen eller princippet for udviklingen af den personlige frihed, syndikalismen eller udviklingen af kloge, sociale organisationer, og socialismen eller erkendelsen af alle sociale fænomeners sammenhæng (Jorn, 1962b, s. 6)

Det er med baggrund i disse synspunkter, Jorn opfatter sin kritik af vareanalysen og værdibegrebet i starten af *Kapitalen* som kongenial med Marx’ tankegang hinsides den senere ideologisk funderede marxisme. Med henvisningen til treenheden af anarkisme, syndikalisme og socialisme overholder han dels sine triolektiske for-

dringer om at tænke triadisk og ikke dyadisk eller binært, dels sine situationistiske og sitologiske ideer om, at når noget sættes i situation kan det forandres fra negativt til positivt eller fra formløshed til form i en og samme bevægelse eller proces (fx fra lerklump til vase), helt uden indgriben udefra og uden destruktive staser. Dette er samtidig hans fortolkning eller forståelse af de to centrale situationistiske begreber om *détournement* og *dérive*. Sidstnævnte vedrører dette at indgå i et procesbetonet forløb uden udefrakommende regelstyring og uden fast defineret mål- eller formålsrationalitet. Dette kommer i *Værdi og økonomi* til udtryk i overskriften på et delafsnit, der simpelthen hedder: ”Lediggang er roden til al kunst”. Det er naturligvis en offensiv parodi på den strenge ærkekapitalistiske vending om, at ”lediggang er roden til at ondt” (som jo i dag er brutalt aktualiseret i lovgivning vedrørende dagpenge og strukturel arbejdsløshed), men lediggang er også her en henvisning til den situationistiske tankegang bag praktiseringen af *dérive* (psykogeografi).

Set i disse perspektiver er Jorns kritik af Marx’ værdibegreb i *Kapitalen* et forsøg på at gøre opmærksom på to for ham centrale forhold, som er uomgængelige og aldrig må glemmes. For det første, at enhver værdiforståelse må medtænke og tage udgangspunkt i menneskeeksistensen og det levede liv. For det andet, at kunst aldrig kan indordnes under begreber om brugsværdi, bytteværdi, almen værdi eller merværdi. Kunst er garant for en opmærksomhed på og værdsættelse af det unikke og enestående, ikke i en ophøjet eller eksklusiv forstand, men som et praktisk, teoretisk, socialt, anarkistisk, syndikalistisk og socialistisk alternativ til menneskefjendske tankegange af enhver art og i alle sammenhænge. Dette er både en fordring og en utopi for Jorn, som han genfinder i Marx’ vision bag kritikken af den politiske økonomi i *Kapitalen*.

Den er derfor for Jorn sammenlignelig med den frihedsbaserede kunst, som simpelthen er ægte kunst som sådan, og bør derfor læses – ikke som rendyrket filosofi eller praksisfjern teori, ej heller som ideologisk grundbog eller rendyrket økonomikritisk manifest – men som *kunst*. Det vil sige som *en roman*. Først derved kan *Kapitalen* og Marx’ oprindelige kommunistiske visioner få samme status som kunsten og kunstværket med den anarkistisk-syndikalistiske-socialistiske kritiske kontraværdi, sådan som det visionært er formuleret i økonomi og værdi, hvori der er et afsnit, som netop hedder: ”Kunstværket som kontraværdi”. Ved kontraværdi forstår Jorn en kompleks egenskab eller gestus ved kunst, der vedrører dens praktiske værdi, som er dobbeltbestemt.

For det første er kunst udtryk for glæden ved at producere noget givende, en ”produktivglædens værdi”, hvorved kunst er en opfordring til energiudladning, uden andet formål, ”end hvad modtageren kan finde på” (Jorn, 1962b, s. 98). Kunstens værdi er at være uden kalkulebar værdi, hvilket er dens kontraværdi som garant for hin enkeltes handlingsfrihed. Jorn skriver herom, at kunsten ”er i praktisk forstand en meningsløs værdi. Samtidig er den selve individets bevis på egen handlingsfrihed” (Jorn, 1962b, s. 98). Hermed resumerer han desuden sin grundlæggende situationistiske kunstforståelse, som ligger direkte i forlængelse af den kunstforståelse, han formulerede i regi af Bauhaus Imaginiste i tiden umiddelbart op til grundlæggelsen af Internationale Situationister i 1957 og aldrig opgav (jf. hans *Pour la forme* fra 1958). Denne store tiltro til kunstens frihedspotentiale og praktiske effekter delte Guy Debord ikke, hvilket i stigende grad bragte dem på afstand af hinanden frem til Jorns udmeldelse af bevægelsen i 1961, dog uden at det udløste et egentligt brud mellem dem. Efterfølgende fortsatte Jorn i det skjulte med at understøtte Debord og situationisterne økonomisk. Men Debord var og blev en radikal og uforsonlig tænker, aktivist og organisator, som var meget forskellig fra Jorn, der var langt mere udadvendt og inklusiv. Debords marxisme var en radikal videreudvikling af Georg Lukács’ begreb om tingsliggørelse, hvilket han formulerer i og med ideen om skuespilsamfundet i bogen af samme navn, *La Société du Spectacle*, fra 1967 (Debord, 1992; jf. Erslev Andersen, 2013, s. 124f.). Han havde heller ikke heri den store tiltro til en kunstbaseret revolutionær aktionstænkning som middel mod skuespilsamfundets pacificerende billedpolitik. Helt modsat Debords tænkning vender Jorn i *Værdi og økonomi*, og markant nok set i forhold til deres uenighed om kunstens revolutionære potentiale, frasen om kunst som sløvende opium for folket aldeles på hovedet med en slagfærdig bemærkning om, at kunst ”er opium for folket. Den løser op, virker opløsende, frigørende” (Jorn, 1962b, s. 98).

For det andet er kunst noget, som ”tilskueren” på fri basis enten kan appropriere eller kassere, enten gennem energiudladning eller -afledning, for derigennem at blive bragt ud af ligevægt. Jorn skriver herom, at: ”Dette betyder naturligvis ikke, at tilskueren kan gøre hvad han vil med kunstværket. Det hvorover han frit og selvstændigt bestemmer er de energier, han gennem den kunstneriske oplevelse har frigjort i sig selv. Ingen er i stand til at kontrollere disse energier, undtagen han selv” (Jorn, 1962b, s. 98).

Disse overvejelser over kunstens kontraværdi er Jorns præciseringer af en grundlæggende kunstforståelse, som han formulerer lidt tidligere i samme afsnit. Den anser jeg for at være et ubetinget smukt, fyndigt, offensivt og visionært kunstpolitisk credo, som her afslutningsvis fremhæves ved at få lov at tale for sig selv og i sin egen ret:

Kunstværket er i sin højeste form *den værdifulde kvalitet*. Formen, der altid udspreder sit indhold uden nogensinde at tømmes. Det fylder sig selv op på den forunderligste måde. Kunsten er den åndelige skaben, der bevarer sin kvalitet samtidig med, at den spreder værdi (Jorn, 1962b, s. 97-98).

LITTERATUR

- Debord, G. (1992/1967). *La Société du Spectacle*. Paris: Gallimard.
- Erslev Andersen, J. (2013). György Lukács – Romantisk antikapitalisme, hegel-marxisme og tingsliggørelse. I N. W. Damkjær, M. H. Jessen, T. P. Johansen, E. K. Jørgensen & E. B. Sørensen (red.), *Marxismen efter Marx*. Frederiksberg: Frydenlund.
- Erslev Andersen, J. (2017a). *At sætte i situation. Asger Jorns triolektik & sitologi*. Aarhus: Forlaget Antipyrene.
- Erslev Andersen, J. (2017b). Litteratur og talende tunger. *Litteraturmagasinet Standart*. Årgang 2017 (3-4)
- Jorn, A. (1953). *Guldhorn og lykkehjul*. København: Bogtrykkeriet Selandia A/S
- Jorn, A. (1960). La création ouverte et ses ennemies. *Internationale situationniste* (5).
- Jorn, A. (1962a). *Naturens orden*. København: Borgens Forlag
- Jorn, A. (1962b). *Værdi og økonomi*. København: Borgens Forlag
- Jorn, A. (1967). Strukturalisme og fortielse. *Kriterium* 2 (4), København
- Jorn, A. (2011/1958). *Om formen*. Rødovre: Forlaget Sohn
- Jorn, A. (2001/1960). *Critique de la politique économique suivi de La Lutte finale*. Paris: sens&tonka
- Marx, K. (1970). *Kapitalen* 1. Bog 1. København: Rhodos